

Härmän puukko

Kansanperinnettä ja taidekäsityötä

Yksi kaunis muisto jäi puukkojunkkareista, Härmän puukkohoito, jota parempaa ei tässä maassa eikä hevin muuallakaan ole nähty.

Sakari Pälsi, *Puukko*

Härmän puukon ja Rannanjärven puukontekijäsuvun historia ulottuu 1860–1870-luvulta tähän päivään saakka. Puukkoperinne ja käsityötaito on siirtynyt isältä pojalle neljän sukupolven ajan. Ensimmäisenä puukonteon aloitti ylihärmäläinen Erkki Rannanjärvi (1838–1925). Hänen jälkeensä työtä jatkoivat Johannes Rannanjärvi (1873–1931), Onni Rannanjärvi (1909–1971) sekä nykyinen Härmän puukon valmistaja Jorma Rannanjärvi (s. 1936).¹ Puukonteon on aloittanut myös 1990-luvulla Jorma Rannanjärven veli Antti Rannanjärvi (s. 1951).

Härmän puukko on historiansa aikana muuntunut käyttöesineestä lahja- ja koristeesineeksi. Härmäläinen helahoito voidaan yhtäältä sijoittaa suomalaisen kansanperinteen kenttään ja toisaalta käsityötaiteeseen. Kansanperinteen luonne ilmenee siinä, että Härmän puukon malli on pääpiirteissään säilynyt samanlaisena neljän sukupolven ajan. Puukon malli ja työmenetelmät ovat siirtyneet perinnetietona sukupolvelta toiselle vähäisin variaatioin. Taide-esineenä puukkoa voitaisiin pitää sen mallin esteettisyyden perusteella. Käsityön laatu Jorma Rannanjärven tekemissä Härmän puukoissa on myös erinomaisen viimeistelty.

Härmän puukon mallin ovat kehilleet Rannanjärven suvun puukkomestarit. Kyseisen puukon varhainen historia on sosiokulttuurisesta näkökulmasta sidottu eteläpohjalaiseen paikallishistoriaan, tarkemmin häjyjen valtakauten n. 1850-luvulta 1880-luvulle saakka. Ensimmäinen Härmän puukon tekijä, Erkki Rannanjärvi, valmisti »aseita» häjyille ja oli tunnetun puukkojunkkarin Antti Rannanjärven serkku. Helappää Härmän puukko mainitaan myös useissa puukkojunkkareista kertovissa kansanlauluissa, kuten esimerkiksi *Härmän kymmenen pojan laulussa*.² Koristeellinen Härmän puukko ja helavyö olikin mitä todennäköisimmin häjyille eräänlainen »statussymboli». Yhteisö on myös antanut tukensa puukkoperinteen jatkamiselle osoittamalla kiinnostusta Härmän puukkoa ja puukon tekijöitä kohtaan. Härmän puukko on ollut suosittu lahja- ja keräilyesine sekä Suomessa että eri puolilla maailmaa.

Puukko

Puukko on suomalainen nimitys välineelle, jota käytetään yleistyökaluna veistämisessä ja puun vuolemisessa. Suomalaiset ovat historian kuluessa käyttäneet puukkoa

¹ Saarikoski ym. 1980, 729.

² Paulaharju 1947, 319–320.

Kuva 1. Puukkomestarit Erkki Rannanjärvi (etualalla) ja Johannes Rannanjärvi (takana toinen vas.). Kuva 1920-luvulta. Artikkelin kaikki kuvat ovat Jorma Rannanjärven omistuksessa.

myös aseena.³ Puukko voidaan liittää sekä suomalaiseen perinnekulttuuriin että nykyaikaan. Nykyisin puukkojen valmistus tapahtuu pääasiallisesti teollisena sarjatuotantona. Käsityötaito on kuitenkin säilynyt muutamien puukontekijäsukujen hallussa tähän päivään saakka. Käsintehdävää puukkoa Timo Hyytinen luonnehtii seuraavasti:

Hyvän ja kauniin puukon valmistus vaatii monenlaisia taitoja. Siinä yhdistyvät sepän, suutarin, kultasepän ja muotoilijan taidot, joskus myös tuohityön vaativa osaaminen.⁴

Timo Hyytinen (1988; 9–10) mainitsee vanhat pohjalaiset mestarit (Järvenpää, Lammi, Rannanjärvi), jotka ovat säilyttäneet puukonteon käsityöperinteen.

Puukkoon kuuluu terä ja puukonpää. Kummastakin osasta on olemassa monenlaisia variaatioita sekä muodon että materiaalin suhteen. Puukko ja veitsi voidaan käsitteellisesti erottaa käyttötarkoituksensa perusteella. Puukko on paremmin sopiva vuolemiseen, veitsi taas leikkaamiseen ja viiltämiseen. Hyvän vuolupuukon pään on oltava muodoltaan sellainen, että sitä on helppo pidellä vuolutyötä tehtäessä. Terän tulee muodoltaan ja pituudeltaan liittyä tasapainoisesti puukonpään muotoon. Puukkojen ulkomuodossa on Suomessa maakuntakohtaisia eroja. Englannin kielestä sa-

³ Hyytinen 1988, 9.

⁴ Ibid.

nanmukaisesti käännettynä puukko tarkoittaa »tuppiveistä». Puukkoon kuuluu siis tuppi, jonka on oltava sellainen, ettei puukko putoa, mutta on toisaalta helposti otettavissa esille.⁵

Kustaa Vilkuna on tutkimuksissaan puukon alkuperästä päätenyt siihen, että puukko on tullut Suomeen saksalaisten hansakauppiain välityksellä. Väitetään hän perustelee kielellisellä yhtäläisyydellä. Vilkuna on löytänyt alasaksalaisen sanan *pook*, jonka hän on tulkinut tarkoittavan puukon kaltaista esinettä. Hän viittaa myös siihen mahdolliseen yhtäläisyyteen, että puukkoa alettiin Suomessakin kantaa tupessa pystyssä, eikä enää muinaissuomalaisen tapaan vaakasuorassa.⁶ Vanhemman käsityksen mukaan puukko olisi puu sanan johdannainen, »puupäinen veitsi».⁷ Toisen oletuksen mukaan puukko olisi kulkeutunut suomalaisiin pitäjiin ruotsinkielisen rannikon asujaimiston välityksellä. Museoihin tallennetuista näytteistä on päätelty, että puukko olisi kulkeutunut Ylihärmään ruotsinkielisen Vöyrin pitäjän kautta.⁸

Härmän puukko – tekijöiden luomus

Monet messinkihelat ja -vyöt sekä tupessa että puukonpäässä välkähtelevät kuin kulta, ja tupen kylki kellertää, mutta keskusta paistaa verenpunaisena samoin kuin puukonpääkin. Se on oikea härmän puukko jo ulkonäöltäänkin, komea ja pureva. Ja se onkin vanhaa Härmän mallia, eikä ole liioilla koreuksilla pilattu.

Samuli Paulaharju, Ruutiaanen ja helapää

Härmän puukon arvostamisen keskeisenä lähtökohtana on sen tekijöiden kehittämä puukkomalli ja erinomainen käsityötaito. Jokainen puukontekijä (Erkki, Johannes, Onni ja Jorma Rannanjärvi) on antanut oman panoksensa härmäläisen helahoidon kehittämiseen. Nykyiseen asuunsa Härmän puukon suunnitteli Onni Rannanjärvi.⁹

Jukka ja Mikko Kempainen luokittelevat Härmän puukon *korupuukoksi*, kun se vastaavasti Pälsin mukaan on myös erinomainen käyttöpuukko. Kempainen & Kempainen kirjoittaa:

»Härmän puukkoja tekivät kauan kuuluisat Rannanjärven puukkomestarit. Heidän työnjälkensä oli erinomaista ja he hallitsivat perinteen hyvin. Gloriana ei tietenkään vähennä mestareitten syköhdyttävä sukunimi, joka tuskin on yhdellekään suomalaiselle outo.»¹⁰

»Härmän häjyn tunnusmerkki on puukko. Punapäinen härmäläinen.»¹¹ Puukon saavuttamaan suosioon nimenomaan Etelä-Pohjanmaalla on tarjottu monia selityksiä. Seudulle keskittyivät sekä puukon tekijät että käyttäjät. Ammattitaitoiset puukäsityölläiset tarjosivat sekä markkinat puukkosepille että pohjan puukon yleistymiselle.¹² Paulaharjun mukaan Härmän puukko oli erityisesti häjyjen suosiossa:

Komea nahkainen heluvyvä, täynnä vaskisolkia ja soljissa vielä herttoja helisemässä, oli miehen vyötäröllä, ja vyössä riepsahteli tuppi, tavallisesti kaksineu-

⁵ Jackson & Day 1982, 57.

⁶ Vilkuna 1964, 79–84.

⁷ Kulonen ym. 1995, 444.

⁸ Kempainen & Kempainen 1976, 60.

⁹ Rannanjärvi-Laukkanen, haastattelu Jorma Rannanjärvestä 24.11.2000.

¹⁰ Kempainen & Kempainen 1976, 26.

¹¹ Ibid., 31.

¹² Ibid., 61–62.

Kuva 2. Puukkomestari Onni Rannanjärvi neuloo tuppea pikilangalla. Erkki Ala-Könnin kuva 1960-luvulta.

voonen. Siinä oli isoo puukkoo ja pikku puukkoo eli junkki, helapäättä molemmat. Rannanjärven Erkki teki kannettomia vääränoukkaasia tuppia ja pani korean vaskihelan tupennoukkaan. Ne kelpasivat härmäläiselle, sillä niistä sai äkkiä puukon kouraansa.¹³

Härmän puukon mallin on jopa arveltu olevan peräisin kauhavalaisesta puukkotehtaasta. Tällainen selitys ei Härmän puukon kohdalla vaikuta aivan uskottavalta, koska Järvenpään puukkotehtaan aloittaessa toimintansa vuonna 1879 ensimmäinen Rannanjärven suvun puukkomestari Erkki Rannanjärvi oli jo yli 40-vuotias.¹⁴ Nykyinen puukkomestari Jorma Rannanjärvi suhtautuu keskusteluun Härmän puukon alkuperästä varovaisesti. Hänen mukaansa sitä on vaikea pitävästi selvittää. Härmän puukko on voinut syntyä monien tekijöiden ja vaikutteiden yhteistuloksena.¹⁵

Puukkomallin kehitys

Erkki Rannanjärvi (1838–1925) oli ensimmäinen tunnettu Härmän puukon valmistaja. Hän oli joutunut etsimään uutta toimeentulolähdettä nälkävuosien aikana 1800-luvulla. Siten syntyi härmäläinen helahoito.¹⁶ Samuli Paulaharju kuvaa 1930-luvulla

¹³ Paulaharju 1947, 291–292.

¹⁴ Kempainen & Kempainen 1976, 29.

¹⁵ Rannanjärvi-Laukkanen, haastattelu Jorma Rannanjärvestä 24.11.2000.

¹⁶ Saarikoski ym. 1980, 729.

kirjoitetussa lehtiartikkelissa ensimmäisen Härmän puukon tekijän, Erkki Rannanjärven, valmistamia helahoitoja: Ne olivat »vääränoukkaasia tuppeja ilman kantta».¹⁷ Hilikka Haapojan (vuonna1975) tekemässä haastattelussa kerrotaan, että puukkoa olisi alusta lähtien tehty yksi-, kaksi- ja kolmipuukkoisina.¹⁸ Erkin tekemän puukon tupessa oli perimätiedon mukaan ainoastaan kärkihela ja toinen reunavaski. Onni Rannanjärvi kertoo isoisänsä Erkin tehneen vain yhdellä pyöreällä kärkihelalla varustettuja kolmineuvoisia – jopa nelineuvoisiakin. Helahoitoon kuului silloin »isopuukko, pikkupuukko, timperinpännä ja passari.»¹⁹

Onni Rannanjärven mukaan Erkki Rannanjärvi ei itse takonut puukkojen teriä, vaan ne teetettiin kylän sepällä.²⁰ Joka tapauksessa Erkki Rannanjärvi loi omalla käsityötaidollaan perustan härmäläisen helahoidon maineelle. Häjyjen statussymbolina erityisesti puukon tupen ulkomuodon täytyi oletettavasti olla näyttävä. »Teema» kirjoittaa vuonna 1960:

*Tuppi onkin helahoidon teossa suurimman taitavuuden ja kauneudentajun vaatija. Se on koko komeuden pääasia.*²¹

Muutamia *Johannes Rannanjärven* (1873–1931) valmistamia puukkoja on säilynyt jälkipolville. Kuvaillessaan puukkomestarina Johannes Rannanjärven tekemiä »tuppirustinkeja» Paulaharju mainitsee niiden »entisestään komistuneen». Hän kertoo puukon olevan »vanhaa Härmän mallia».²² Myös Johannes Rannanjärvi teetti puukonterät seppämestarilla, mutta istutti itse puukonterät puukonpäihin sekä viimeisteli ne hiomalla ja kiillottamalla.²³

Johanneksen tekemät Härmän puukot poikkesivat Onnin valmistamista helahoidoissa erityisesti tupen heloitustavassa ja koristelun yksityiskohdissa. Jorma Rannanjärven mukaan Johanneksen varhaisemmassa vaiheessa tekemät helahoidot ovat jonkin verran erialaisia verrattuna hänen myöhäisempään puukkotuotantoonsa. Johanneksen varhaisemman kauden tuppi ei ole täysin symmetrinen, koska toinen *syrvävaski* (tupen alaosan messinkinen reunus) puuttuu. *Anssin Jukka* -mallissa on visuaalinen painopiste tupen alaosassa, koska se on muodoltaan pitkä ja kapea, eikä tupen yläreunassa ole ns. *suuhelaa*. Tupen *kärkihela* on jonkin verran taivutettu. Sakari Pälän (1955, 40) mukaan käyräkärkisen tupen esikuva olisi »luonnonvääärä» lappalaistuppi. Johannes liitti tupen takaosaan ns. *korvaastimet* (messinkipalaset), jotta *kantuun* (vyöhön kiinnittämiseen tarvittava nahkalenkki) kestäisi kiinni tupessa. Suuhela ja toinen *syrvävaski* lisättiin todennäköisesti 1920- tai 1930-luvulla. Lisäksi tupen yläosan upotuskuviointi korvautui suuhelalla kaiveruksineen.²⁴ Tupen isommassa peiliosassa on nahkaan upotettu viljantähkävio, kun taas yläosan pienempään peiliosaan on upotettu kirjainkuvio. Sen on Jorma Rannanjärvi tulkinnut kirjainyhdistelmäksi J & R & Y (tarkoittaen Johannesta, Rannanjärveä ja Ylihärmää). Johanneksen tekemässä tupessa näkyy jälkiä siitä, että sen peiliosat olisi maalattu punaiseksi, kuten nykyäänkin tehdään.

Puukonpäät kapenivat Johanneksen puukoissa terää kohden, mutta Onnin ja Jorman tekemät puukonpäät ovat litteän ovaalin muotoisia. Puukkojen terät olivat Johan-

¹⁷ Paulaharju 1931.

¹⁸ Haapoja 1975.

¹⁹ Kangas 1967.

²⁰ Ala-Könni, äänitallenne Onni Rannanjärven puukonteosta 20.5.1968.

²¹ »teema» 1961.

²² Paulaharju 1931.

²³ Ala-Könni, äänitallenne Onni Rannanjärven puukonteosta 20.5.1968.

²⁴ Rannanjärvi-Laukkanen, haastattelu Jorma Rannanjärvestä 24.11.2000.

neksen puukoissa kapeampia kuin Onnin valmistamassa helahoidossa. Terissä ei ollut nimietsauksia. Puukonpäiden messinkisiin heloihin Johannes on jättänyt runsaammin tyhjää tilaa. Pinnan keskikohdassa olevan tyylitellyn »koukerokuvion» lisäksi helojen ylä- ja alareunaa kiertää kaiverrettu kaksoisviiva. Isomman puukon helan takaosaan Johannes kaiversi J-kirjaimen. Erkin ja Johanneksen aikana helojen materiaalista käytettiin *vaski*-nimitystä. Kyseessä oli Jorma Rannanjärven mukaan jonkin verran paksumpi messinkilevy kuin nykyisissä heloissa. Puukonpään puosa oli punaiseksi maalattu ja sitä kiersi kolme mustaa raitaa, kuten nykyisessäkin puukossa.²⁵

Onni Rannanjärven (1909–1971) valmistamat puukkokoit ovat olleet pääpiirteis-
sään samat kuin edeltäjänsäkin. Härmän puukon muoto, heloitus ja kuviointien sijoitus on Onnin tekemissä puukoissa samankaltainen kuin Johanneksen viimeisimmissä helahoidoissa. Puukon nykyinen kuviointi on suurelta osin Onni Rannanjärven käsi-
alaa. Onni Rannanjärvi lisäsi ja muunsi kuvioinnin määrää tupessa ja puukoissa. Tupen alaosan viljantähkävuo on hieman lyhyempi ja yläosan kirjainupotus on korvattu neliapilaa muistuttavalla kuviolla. Tupen peiliosat ja takaosan neule on rajattu painamalla nahkaan viiva ja pisteviivaupotuksia. Suuhela ja kärkihela on kuvioitu kaari-, aaltoviiva- ja kaksoisviivakaiveruksin. Niissä kaiveruskuviointi on yksinkertaisempi kuin puukkojen heloissa. Kärkihelan kaiverusornamentiikka myötäilee helan käyrää muotoa. Tupen koristekuvioinnit ovat melko samanlaiset puukon koosta riippumatta, kun taas puukonpäiden helojen kaiverukset muuttuvat yksinkertaisemmiksi puukkokoona pienentyessä. Kaksi- ja yksineuvoisen tupen kuvioinnin yksityiskohdat poikkeavat jonkin verran toisistaan.

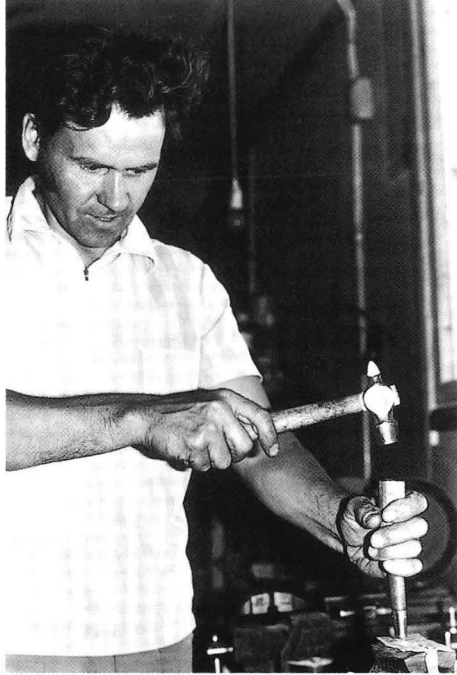
Puukon ylimmäisessä helassa tyylitellyltä koukerokuvioilta vaikuttava ornamentti on muuntunut kaiveruskuvioksi, joka muistuttaa jonkinlaista pilvimuodostelmaa (tai kruunua). Muodostelmaa rajaa ylä- ja alapuolella helaa kiertävä kaksoisviivakaiverus. Pilvimuodostelma toistuu harvennetuin viivoin ja vähän eri muotoisena ylimmän kaksoisviivan yläpuolella. Se luo kuviointiin perspektiiviä. Alemman kaksoisviivan alapuolella on Anssin Jukka -mallissa aaltomainen kaksoisviiva kiertämässä helaa. Helan taakse on kaiverrettu R-kirjain. Puukon saajan nimi kaiverretaan tavallisesti aaltoviivan kohdalle helan etupuolelle ja päivämäärä helan taakse vastaavaan kohtaan. Alempi hela on myös jaettu kahteen kuviotilaan, joita rajaavat kolme kaksoisviivaa. Helan ala- ja yläreunaa kiertää kaksoisaaltoviiva. Ylemmässä kapeammassa kuviotilassa on oksaa muistuttava kaiveruskuvio molemmilla puolilla helaa. Alemman tilan täyttävät ristikkäiset kaksoisviivat myöskin helan molemmilla puolilla. Pienemmissä puukkomalleissa kuviointi on yksinkertaisempi, esimerkiksi *Naistenpuukosta* puuttuvat heloja kiertävät kaksoisaaltoviivat.

Jorma Rannanjärvi (s. 1936) on säilyttänyt lähes samanlaisena Onni Rannanjärven kehittämän puukkomallin. Tupessa on samanlainen upotuskuviointi ja peiliosat ovat punaiseksi maalatut. Messinkinen heloitus on tupen kärjessä, sivuissa, ympärillä ja suuosassa (kärkihela, syrjävasket, ympärysvaski ja suuhela).²⁶ Sekä tupen että puukkojen helat on kuvioitu samoin kuin Onnin valmistamissa helahoidoissa.

Puukonpäät ovat koivupuuta ja niiden pohjaväri on punainen. Puuosaa kiertää kolme mustaa raitaa. Puukonpäissä on kaksi messinkistä helaa (ylä- ja alapäässä). Puukon terässä on sekä tekijän (Jorma Rannanjärvi) että valmistuspaikkakunnan (Ylihärmä) nimi. Onni Rannanjärven tekemien puukkojen terissä oli nimen ja paikkakun-

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid.

Kuva 3. Puukkomestari Jorma Rannanjärvi ja puukon päättäminen, terän päähän lyönti viilapenkissä. Kuva 1970-luvulta.

nan lisäksi teksti »Made in Finland». Teriä ei Jorma Rannanjärvikään tee itse. Härmän puukon terässä ei ole koskaan ollut ns. veriuurnaa.²⁷

Jorma Rannanjärvi valmistaa neljää eri kokoista puukkoa, jotka ovat yksi-, kaksi- tai kolmineuvoisia (1, 2 tai 3 puukkoa ja tuppia). Puukot ovat nimeltään *Anssin Jukka*, *Normaalipuukko*, *Naistenpuukko* ja *Pikkupuukko*. Jorma Rannanjärvi on kehittänyt puukkokeräilijöiden toivomuksesta kaksi uutta Härmän puukon mallia: *kolmineuvoinen Anssin Jukka* ja ns. *Junkipuukko* eli *Junkipari*. Kun kolmineuvoisessa puukossa on kolme erikokoista puukkoa, on Junkipuukossa kaksi samanlaista pikkupuukkoa eli junkipuukkoa vierekkäin. Näillä uudemmilla puukkomalleilla ei ole mitään varsinaista käyttökäyttöä vaan ne ovat keräily-esineitä. Härmän puukkoa ei ylipäätään hankita enää nykyisin käyttöpuukoksi, vaikka se laatuominaisuksiltaan on myös erinomainen vuolupuukko.

Puukon yli satavuotinen perinne, käsityön arvon nousu ja puukon käytön vähentyminen yleistyökaluna on tehnyt Härmän puukosta yksinomaan lahja- ja keräilyesineen. Uusien puukkomallien syntyisessä on lähtökohtana ollut puukkokeräilijöiden toiveet, joten mallien kehittämisessä ei ole tiukasti pitäydytty puukon perinteiseen käyttötarkoitukseen. Silti myös Junkipuukko ja kolmineuvoinen Anssin Jukka valmistetaan perinteisin käsityömenetelmin, joten ne yhdistyvät perinteeseen työmenetelmän kautta. Myös puukkojen värit ja kuviointi sekä pääosin muotokin ovat perinteisiä. Tilauksesta Jorma tekee myös puukkoja, joissa on hopeahelat ja mustaksi maalattu tuppia sekä puukkoja, joiden päät on tehty visakoivusta. Puukkokeräilijöitä varten Jorma kertoo valmistaneensa myös perinteisen *timperinpuukon*, johon kuuluu *puukko*,

²⁷ Ibid.

timperinkynä ja *passari* (jonkinlainen harppi). Varsinaisina keräilykappaleina J. Rannanjärvi pitää kaikkein pienimpiä koriste puukkoja (pikkupuukko), joita naiset ennen pitivät koruna kaulassaan.²⁸

Puukkomestarit – käsityön taitajia

Johannes Rannanjärvi asuu Ylihärman Rannanjärven kylän laidassa, häärii työpajassaan päivät päästään, ja helahoito toisensa perään kirpoo hänen käsistään – taikka oikeastaan – päivä ja helahoito. Sillä komeassa tuppirustingissa on paljon tarkkaa työtä ja näpräämistä, vuolemista ja valamista, juottamista, kaivertamista ja kruusaamista. Mutta sitten siitä syntyikin mitä kaunein kapine.

Paulaharju, Ruutiaanen ja helapää

Perimätiedon mukaan Härman puukko olisi kehittynyt alun perin *timpermännin tuppioskasta*, jossa oli vain yksi pyöreä kärkihela.²⁹ »Vaasan Jaakkoo» kertoo puukokoseppä Johanneksesta (vuonna 1924) kirjoittamassaan lehtiartikkelissa, miten käsillä tekemisen taito on olennaista hyvän puukon valmistamisessa ja toteaa »Härmälääsen isäntämiähen helahoidon olevan kokonansa käsityötä.»³⁰ Käsityötaitoa arvostettiin vielä 1950-luvullakin varsinkin maaseudulla, kun oli kysymys puukkojen valmistuksesta. Käsien tehdyn puukon korkea laatu takasi sen suosion myös matkamuistona.

Härman puukon laajentuneesta kysynnästä johtuen kokeiltiin helahoitojen valmistusta teollisestikin sekä 1930- ja 1950-luvuilla Onni Rannanjärven toimesta että 1960-luvulla Jorma Rannanjärven ja paikallisen kauppiaan toimesta. Yritykset työllistivät muutamia miehiä. Yritystoiminta ei kuitenkaan onnistunut, koska Onni Rannanjärven mukaan »jokainen helahoito on täysin yksilöllinen esine, tupen muotoilun määrää mestarin kauneusaisti ja vuosikymmenien kokemuksessa kehittynyt kätevyys.»³¹ Puukon teossa ei hänen mukaansa voitu koneistaa mitään vaihetta. Jorma Rannanjärvi kertoo, että 1960-luvulla toiminut »Härman puukko oy» lopetti toimintansa myös melko pian sarjatuotannon aloittamisen jälkeen. Esimerkiksi puukon osia yritettiin silloin teettää alihankintatyönä ja *lestat* valmistettiin muovista. Härman puukon laatu heikkeni kuitenkin siinä määrin, että niiden teollinen valmistaminen ei osoittautunut kannattavaksi toiminnaksi. Jorma Rannanjärven mukaan hyvän puukon tekeminen vaatii tarkkuutta, pitkäjänteistä työskentelyä ja aitoja materiaaleja.³²

Työmenetelmistä

Puukon tekeminen käsityönä on hidasta; yhden puukon tekemiseen kuluu aikaa yli kymmenen tuntia. Vaativin vaihe puukonteossa on Onni Rannanjärven kertoman mukaan tupen tekeminen. »Sellainen on tuppi kuin on lesta», kertoo Onni isänsä Johanneksen sanoneen. Tupen tekeminen aloitetaan vuoleamalla puukolla leppäkalikasta ilman kaavaa silmämääräisesti lesta eli tupen puinen runko. Lestaan tehdään vuoleamalla ja puukon kärjellä kovertamalla tila jokaiselle puukonterälle. Lesta muotoillaan

²⁸ Ibid.

²⁹ »velu» 1976.

³⁰ »Vaasan Jaakkoo» 1924.

³¹ Kangas 1967.

³² Rannanjärvi-Laukkanen, haastattelu Jorma Rannanjärvestä 24.11.2000.

tupen kärkihelaan sopivaksi ja siihen koverretaan oikeat lovetukset (tupen nahan muotoilemista helpottavat lovet). Jonkinlaisina muotteina toimivat lestän teossa itse tehdyt *puut* (puiset puukot), jotka ovat kuitenkin kooltaan vain suuntaa antavia varsinaisiin puukonteriin nähden. Koska lesta tehdään arviolta, muotoutuu jokaisesta tupesta »oma yksilönsä».³³

Tuppi tehdään puoliparkitusta lehmännahasta. Nahka leikataan sopivan kokoiseksi ja ohennetaan pinta puukolla. Tuppinahan yläosaan tehdään viilto, jonka toiseen reunaan ommellaan nahkaläppä. Läppä jää tupessa isomman ja pienemmän puukon väliin. Tuppinahka venytetään ja muotoillaan tiukasti lestän ympärille puiden toimiessa puukkojen korvikkeina. Tupen neulomiseen käytetään pikilankaa, joka tehdään itse 1-, 2- tai 3-kertaisesta pellavalangasta pikeämällä. Ompelusauma tehdään tupen takaosaan keskelle. Nahkaan tehdään aluksi reiät naskalilla, jonka jälkeen tuppi neulotaan pistämällä pikilanka läpi molemmilta puolilta yhtä aikaa.³⁴

Puolikuivaan tuppeen tehdään *kruusookset* eli kuviointit. Nahkaan painetaan upotusjalkia ns. kruusosvehkeillä (puiseen varteen kiinnitettyjä piikkimäisiä, talttamaisia ja ratasmaisia teriä). Tupen helat leikataan peltisaksilla messinkilevystä. Kärkihelan esitaivutus suoritetaan viilapenkissä *noukkaraudan* (valurautamuotti) ja vasaran avulla. Hela juotetaan kiinni hopealla, kaasuliekillä kuumentaan. Kärkihelan muoto viimeistellään vasaran avulla rautamuotin päällä. Suuritoisimmaksi tupen tekemisen vaiheista Jorma Rannanjärvi mainitsee Anssin Jukan kärkihelan taivuttamisen. Ennen kuin hela saadaan taottua vasaralla sopivaan muotoon, on messinki lämmitettävä uudelleen jopa kuusi-seitsemän kertaa.³⁵ Heittopuristinta eli heittoprässiä Jorma Rannanjärvi käyttää syrjävaskien taivuttamiseksi. Suuhelan ja ympäräsvasken päät kiinnitetään tupen saumaan taivutetuilla messinkinauloilla. Syrjävaskien kiinnitys varmistetaan jättämällä vaskien päät ympäräshelan ja kärkihelan alle. Kärkihela »liimataan» paikoilleen lämmitetyn sellakkaliuoksen avulla. Helat puhdistetaan puhdistusvahalla ja hiomalakilla, minkä jälkeen ne kaiverretaan käsin *tikkelillä* (puiseen varteen kiinnitetty kaiverrusterä). Helojen viimeistely suoritetaan kiillotamalla ne kangaslaikalla, jonka jälkeen helat vielä lakataan metallilakalla. Heloitamisen jälkeen tupen peiliosat maalataan punaiseksi ja muut nahkaosat lakataan itse sekoitetulla aineella, joka on talousspriin ja sellakan sekoitus. *Kantuun* (nahkalenkki

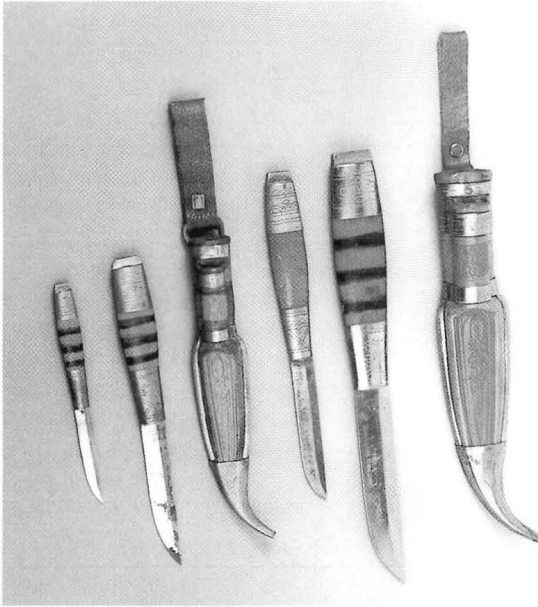

Kuva 4. Johannes Rannanjärven normaalipuukko 1920-luvulta. Kuva Ilmari Ikola.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

³⁵ Takala 1975.

Kuva 5. Onni Rannanjärven nais-
tenpuukko ja normaalipuukko
1960-luvulta. Kuva Seppo Ekola.

vyöhön pujottamista varten) tehdään nahkaliuskasta, joka kiinnitetään tupen taka-osaan metallirenkaan avulla.³⁶

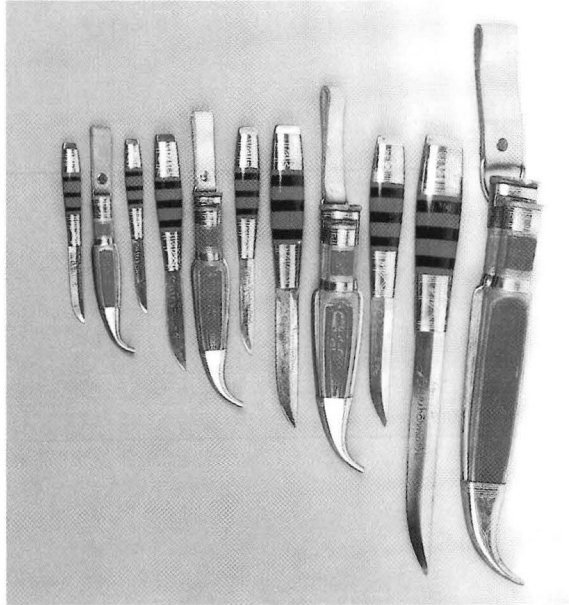
Puukkojen teko aloitetaan päiden vuolemisella koivupuusta. Helat leikataan messinkilevystä ja esitaivutetaan takomalla puupölkyn päällä. Puukon helat juotetaan hopealla, kuten tupen kärkihelakin. Juottamisen Onni Rannanjärvi teki puuhellan tulipesässä, kuten Jorma Rannanjärvinen alkuvaiheessa. Nykyisin hän juottaa helat kaasuliekkiä käyttäen, jolloin lämmön säätely on helpompaa. Helat muotoillaan puukonpäihin sopiviksi vasaran avulla. Puukonpään porataan käsiporalla reikä, jonka jälkeen suoritetaan *päittäminen* (terän lyöminen puukon päähän) *viilapenkissä*. Terän ruoto *suutitaan* eli kulmikas ruoto kiilataan porattuun reikään puukiiloilla. Ylimmäinen hela koostuu kolmesta osasta; *päävaski*, *lappo* (välilevy) ja varsinainen *hela*. Lappo ja päävaski kiinnitetään nykyisessä puukossa yhtenäisesti terän ruodolla. Kiinnitys varmistetaan messinkinauloilla. Aikaisemmin ruodon pää taivutettiin päävasken alle ja päävaski kiinnitettiin erillisellä piikillä. Helat kaiverretaan tikkelillä, jonka jälkeen ne lakataan metallilakalla. Puukonpään puuosat maalataan punaiseksi. Punaisen pohjavärin päälle maalataan kolme mustaa raitaa. Onni Rannanjärvi käytti raitojen tekemiseen nokea. Raidat hän teki *tuputtamalla* pehmeän kankaan avulla.³⁷

Puukonterät ovat hiiliterästä. Jorma Rannanjärvelle terät tekee *Altti Kankaanpää* Kauhavalta. Nykyisin teräaiho leikataan hiiliteräslevystä ja hiotaan tahkolla sekä ajetaan oikea vinouskulma. Terät karkaistetaan erillisessä karkaisimossa Kauhavalla. Terien raakaversio tehdään siis koneellisesti, mutta terän signeeraminen, kiinnitys ja viimeistely suoritetaan käsityönä.³⁸ Aikaisemmin teriä valmistivat Onni Rannanjär-

³⁶ Rannanjärvi-Laukkanen, haastattelu Jorma Rannanjärvestä 24.11.2000.

³⁷ Ibid.

³⁸ Ibid.

Kuva 6. Jorma Rannanjärven valmistamat perinteiset puukkokoot, pikkupuukko, naistenpuukko, normaalipuukko ja Anssin Jukka 1980–90-luvulta. Pikkupuukko yksineuvoinen, muut kaksineuvoisia. Kuva Seppo Ekola.

ven mukaan paikkakunnan parhaat takojat; »*Tuppi-Antti*», laajemmaltikin tunnettu »*Taipaleen seppä*» ja *Juho Puronvarsi*.³⁹ Entisajan seppämestarit takoivat pajassaan paitsi puukkoja, myös kirveitä, viikatteita sirppejä ja monenlaisia rautaesineitä nau-loista hevosenkenkiin. Pajassa oli ahjo, jossa polttoaineena käytettiin hiillettyjä *sysiä* (tervanpolton sivutuote). Ahjoon lietsottiin ilmaa palkeilla. Raudan työstämiseen tarvittiin valurautainen takoma-alusta eli *alasin*, jonka päällä esineitä taottiin väkivasaralla, lekalla ja erikokoisilla vasaroilla. Kuumaa rautaa käsiteltiin *pihdeillä*. Rauta katkottiin talttamaisella *kalpeetilla*. Teräksen karkaisu suoritettiin äkkiä jäähdyttämällä vesikaukalossa.⁴⁰

Onni Rannanjärven puukkojen teriin kirjoitus- ja syövytystyön teki Elli Lindholm. Jorma Rannanjärvi tekee tämän työvaiheen itse. Hän suojaa terän mehiläisvahalla, minkä jälkeen syövyttää mattapintaiseen terään oman nimensä ja paikkakunnan nimen puukon terään käyttäen ns. *kuningasvettä* (suola- ja typpihapon seos). Signeeraaminen tehdään rautapiikillä. Syövyttämisen jälkeen terä pestään vedellä, minkä jälkeen terä vielä kuumennetaan vahan pois pyyhkimiseksi. Lopuksi puukonterä kiillotetaan huopalaikalla käyttäen kromivahaa. Terään voidaan kirjoittaa myös puukon saajan nimi tai puukkolegendassa esiintyvät sanat: *Jos ei tällä kuole, niin anna elää*.⁴¹

Koko helahoidon tekeminen sisältää kymmeniä työvaiheita. Työ on erityistä huolellisuutta vaativaa ja materiaalien on oltava aitoja. Poikkeuksellista oli sodanjälkeinen pula-aika, jolloin Onni Rannanjärvi teki puukkoja vain niille asiakkaille, jotka toivat mukanaan tupen valmistukseen tarvittavan nahan.⁴² Nykyiset työmenetelmät

³⁹ Kangas 1967.

⁴⁰ Vuorela 1975, 431–433.

⁴¹ Rannanjärvi-Laukkanen, haastattelu Jorma Rannanjärvestä 24.11.2000.

⁴² Palm 1976.

ovat pääasiassa perinteisiä sukupolvelta toiselle siirtyneitä. Johannekselta perittyjä materiaaleja ovat esimerkiksi *noukkarautat*, joilla tupen kärkihela taivutetaan.⁴³

Puukon tekeminen vaatii useiden erilaisten käsityömenetelmien hallintaa. Tähän viittaa mm. Härmän puukon tekijöistä käytettyjen ammattinimikkeiden kirjavuus. Puhutaan *puukkosepistä*, *tuppisuutarista*, *tuppimestarista* tai *puukkomestarista*. Hyvän puukontekotaidon saavuttaminen edellyttää vuosien harjoittelua. Puukon tekijän on ensisijaisesti hallittava puukon käyttö yleistyökaluna. Lisäksi tarvitaan suutarin, metallisepän, vaskisepän ja kultasepän taitoja. Monenlaisia työvälineitä tarvitaan eri materiaalien työstämisessä. Tarvittavia työvälineitä puukkosepät ovat osittain kehitelleet itse, kuten esimerkiksi tupen *kruusausvehkeet*. Koneita käytetään hyvin vähän. Puukonpäät hiotaan ja terät kiillotetaan sähkökäyttöisellä hiomalaikalla. Helat kiillotetaan vastaavasti kangaslaikalla. Ennen 1930-lukua, jolloin puukon teollista valmistamista kokeiltiin ensimmäisen kerran, puukonpäiden hiominen ja terien kiillottaminen tehtiin käsin hiekkapaperin avulla. Messinkiset helat kiillotettiin käsin pehmeällä kankaanpalasella.⁴⁴

Härmän puukko käyttöpuukkona

Pälsin mukaan puukko syntyi vasta rautakaudella. Rauta oli puukkoon soveltuva materiaali, kun kivi oli liian kovaa ja pronssi taas liian kallista terän valmistamiseen. Puukon säilyminen Suomessa johtui hänen mukaansa täällä pitkään jatkuneesta erämaaelämästä.⁴⁵ Puukkokulttuuri säilyi myös taitavien puukonkäyttäjien veistellessä monenlaisia esineitä, joita on jäänyt jäljelle myöhempienkin sukupolvien nähtäväksi.⁴⁶

Ensimmäiset Härmän puukon tekijät, Erkki ja Johannes Rannanjärvi, valmistivat puukkoja pääasiallisesti käyttöesineiksi. Ensimmäisistä Härmän puukkoa käsittelevistä lehtiartikkeleista 1920–30-luvulta välittyy romantisoitu kuva puukkojunkkareista ja heidän käyttämistään helahoidoista. Puukon maine kasvoi varmasti osaltaan puukkojunkkareiden ansiosta. Härmän puukko miellettiin häjyjen käyttämäksi aseeksi. Ylikankaan mukaan häjyjen aikalaiset ovat kuitenkin kertoneet, että puukkojunkkarit sieppasivat puukon taskusta eivätkä vyöltä. Toisaalta Paulaharju kuvaa kirjassaan *Härmän aukeilta* häjyjä, joiden helavöitä koristivat härmäläiset puukot.⁴⁷ Todennäköisesti Härmän puukko olikin häjyille lähinnä statussymboli, mutta tappeluissa käytettiin enimmäkseen muita puukkoja. Ylikangas on todennut, että lähtökohta tappelu-puukolle ja juhla-asuun kuuluneelle puukolle ei ole yhteinen. Hänen tutkimuksensa mukaan puukko kuului pohjalaiseen juhla-asuun jo vuonna 1772 paljon ennen puukkojunkkarikautta.⁴⁸ Nykyisin helavyötä ja Härmän puukkoa käytetään, muiden etelä-pohjalaisten puukkojen ohella, yleisesti pohjalaisen miehen juhla-asuun yhdistettynä.

Samuli Paulaharju korostaa Härmän puukon merkitystä, paitsi tappelupuukkona, ennen kaikkea erinomaisena käyttöpuukkona. »Isommalla puukolla onnistuu puun vuoleminen, eläinten teurastaminen, voin leikkaaminen ja pikkupuukolla taas pärinätikkujen näperteleminen, nahkaremmien viiltely ja piipun krassaaminen.» Paulaharju vertaa Erkki Rannanjärven tekemiä tuppihoidoja ns. ruutiaasiin, joiden tupeissa oli

⁴³ Rannanjärvi-Laukkanen, haastattelu Jorma Rannanjärvestä 24.11.2000.

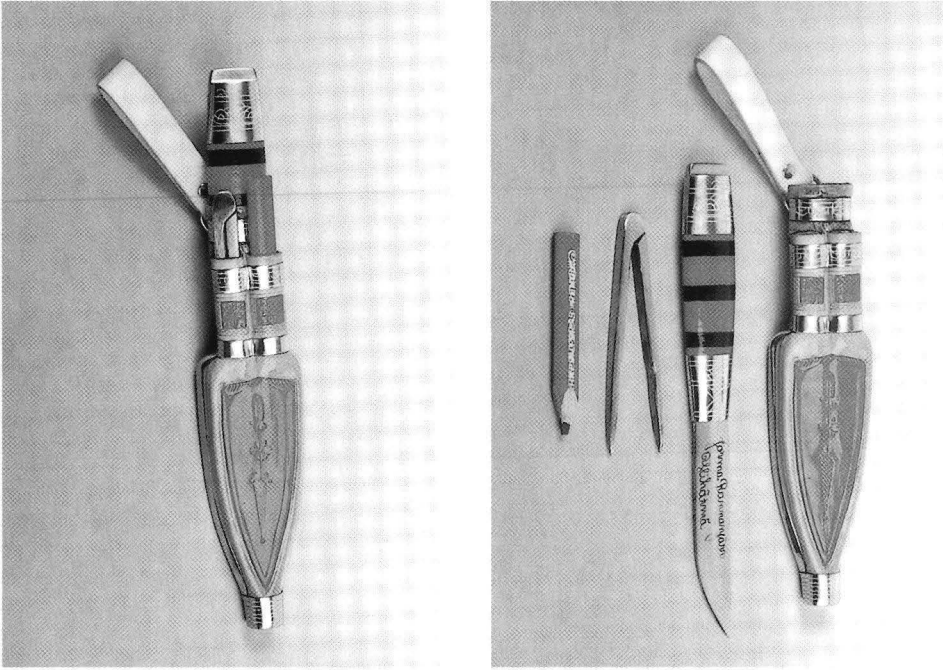
⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Pälsi 1955, 53–54.

⁴⁶ Ibid., 58.

⁴⁷ Paulaharju 1947, 291.

⁴⁸ Ylikangas 1976, 124–125.

Kuva 7. Jorma Rannanjärven timperinpuukko (2001), jossa puukko, timperinkynä ja passari. Kuva Seppo Ekola.

kansi »puukonpään hattuna» vaikeuttamassa puukon nopeaa esille ottamista. »Erkki teki kelvollisia vääränoukkaasia tuppeja eikä pannut kantta päälle».⁴⁹ Erkki Rannanjärvi ei perimätiedon mukaan kiinnittänyt lainkaan teriä puukonpäihin, kuten Rannanjärven suvun muut puukkosepät tekivät. Puukonpään muodollakin on silti merkitystä, kun on kyse hyvän käyttöpuukon ominaisuuksista. Sen on oltava käteen sopiva.

Vaasan Jaakkoo eli kirjailija-toimittaja ja kansanedustaja *J. O. Ikola* kirjoitti vuonna 1924 härmäläisestä helahoidosta pakinan, joka sisältää kaksineuvoisen härmäläisen helahoidon käyttöohjeen. Käyttöohje annetaan nykyisellekin puukonsaajalle mukaan: »Sillä jungilla eli pikkupuukoolla syärähän askista voita ja näperrethän palavatua lamphan reittä, krassathan piippua ja pirethän pikkupoikia kuris. Isoo puukkoo on pitopuukkoo, sitä käytethän häis, ristiääsis, naittajaasis, kirkos ja maahanpanijaasis. Ja sitte sillä ratkothan raavasten miesten kesken periaatteellisia kysymyksiä.»⁵⁰

Ainakin 1950-luvulle saakka puukolta vaadittiin ensisijaisesti hyvän käyttöpuukon ominaisuuksia. Käsiyönä puukkoja valmistavia mestareita pidettiin ammattitaitoisimpina puukon tekijöinä.⁵¹ 1960-luvun lehtihaastatteluista käy ilmi, että Härmän puukolta alettiin vaatia yhä enemmän ulkoista näyttävyyttä. Onni Rannanjärvi kertoo: »Kallein helahoito, jonka minä olen tehnyt, oli sellainen, että heloitus oli hopeaa, ja päälle pantiin kultaus. On myös tehty joitakin hopeisia ja uushopeisia heloituksia.»⁵²

⁴⁹ Paulaharju 1931.

⁵⁰ »Vaasan Jaakkoo» 1924.

⁵¹ Hyvönen ym. 1950.

⁵² »teema» 1961.

Silti puukon hyvillä käyttöominaisuuksilla oli vielä merkitystä. »Terän tuli pystyä puuhun ja hätätilassa vaikkapa parranajoon.»⁵³ Pälsi toteaa kirjassaan *Puukko* hyvän käyttöpuukon ominaisuudesta seuraavaa: »Vuolupuukon teränlasku ei saa olla liian loiva eikä liian jyrkkä, ja siksi hionnan on pidettävä leikkaaminen ja kiilaaminen tasapainossa.» Hyvin muotoillun terän erottaa myös siitä, että se on »hamarapuolelta-kin» ohennettu.⁵⁴

Härmän puukko lahja- ja keräilyesineenä

Jorma Rannanjärvi on tehnyt puukkoja pääasiassa lahjakäyttöön.⁵⁵ Hän on tehnyt tilauksesta myös joitakin käyttöpuukkoja, joissa on takomalla valmistetut terät eikä lainkaan tuppeja. Heloihin hän tekee kaiverukset pyydettyessä. Koska teräaseiden käyttöä koskevassa asetuksessa vuodelta 1975 kiellettiin teräaseiden kantaminen julkisella paikalla, Jorma Rannanjärvi on valmistanut myös tuppeja, joissa puukonpäät ovat ilman teriä. Tällaisia helahoitoja käytetään erityisesti yhdessä perinteisen pohjalaisen juhla-asun kanssa.⁵⁶

Hilkka Haapoja kirjoittaa Härmän puukosta 1970-luvulla:

*Kansalliseksi taiteeksi tunnustettua puukkoa on sen kauneus- ja perinnearvojen vuoksi käytetty paljon lahjaesineinä ja ostettu kokoelmiin, mm. Suomen Kansallismuseoon. Härmän puukkoa on pyydetty New Yorkin ja Brysselin maailmannäyttelyyn.*⁵⁷

Valitettavasti Härmän puukkoa ei koskaan ollut esillä kyseisissä näyttelyissä, koska pyydetty puukkomäärät olivat liian suuria (jopa 500 kappaletta) ja toimitusaika liian lyhyt. Onni Rannanjärvi on kertonut haastattelussaan, että »Brysselin maailmannäyttelyynkin näitä tuppiroskia olisi väen väkisinkin viety, mutta käyköhöt täällä katsomassa...»⁵⁸

Härmän puukko edustaa kotipaikkakuntansa käsityöperinnettä. Nykyisen puukontilaajien kanta-asiakkaiden joukon muodostavat puukonkeräilijät ja lahjaesineiden ostajat. Kotipaikkakunta ja paikalliset yritykset ovat myös tilanneet useita Härmän puukkoja lahjoittaakseen sen Ylihärmässä vieraileville henkilöille. Suomen kuvalehden artikkelin (vuonna 1924) mukaan Johannes Rannanjärvi on lahjoittanut Härmän puukon mm. C. G. E. Mannerheimille. Lehtihaastatteluiden mukaan Härmän puukko on lahjoitettu myös mm. P. E. Svinhufvudille, Adolf Hitlerille ja Jawaharlal Nehrulle.⁵⁹ Erityisen suosittu Härmän puukko on ollut amerikansuomalaisten keskuudessa. Muutamat henkilöt ovat välittäneet Härmän puukkoja ulkomaille. Jorma Rannanjärvi mainitsee *A. Jämsenin*, joka välitti puukkoja Venäjälle sekä *L. Ristisen*, joka toimitti puukkoja useisiin maihin.⁶⁰ Puukkotilauksia tulee nykyisinkin Jorman mukaan eri puolelta Suomea ja maailmaa. Perinteinen Härmäläinen käsintehty puukko saattaa pian olla harvinaisuus, joka kohta löytyy vain joistakin museoista ja yksityiskokoel-

⁵³ Kangas 1967.

⁵⁴ Pälsi 1955, 54–55.

⁵⁵ Raevuori 1978.

⁵⁶ Rannanjärvi-Laukkanen, haastattelu Jorma Rannanjärvestä 24.11.2000.

⁵⁷ Haapoja 1975.

⁵⁸ Ala-Könni, äänitallenne Onni Rannanjärven puukon tekemisestä 20.5.1968.

⁵⁹ Perämäki 1986.

⁶⁰ Rannanjärvi-Laukkanen, haastattelu Jorma Rannanjärvestä 24.11.2000.

mista. Jorma Rannanjärvi jää eläkkeelle vuonna 2001. Muutaman vuoden ajan 1990-luvulla on omia mallejaan Härmän puukosta kehitellyt Jorma Rannanjärven veli Antti Rannanjärvi (s. 1951).

Puukkokulttuuri perinteenä

Historian kuluessa puukkoon on liitetty monenlaisia merkityksiä ja tarkoitteita. Esimerkiksi muinaissuomalaiset liittivät puukkoon myyttisiä merkityksiä. Puukon arvostuksen ja säilymisen yhtenä lähtökohtana voidaankin pitää näitä merkityksiä, jotka ovat peräisin jo pakana-ajalta. Sakari Pälsi kertoo Puukko-kirjassaan esimerkkejä *taikavoimaisesta puukosta*: »Uhkapeliä aloitettaessa lyödään korttipöytään pystyyn puukko. Taikavoiman omaava puukko seisoo pelialustalla kaikkea vääryyttä ja muuta paha-aikaansaavan pimeydenruhtinaan varalta, joka erittäin hanakasti pyrkii juuri kortinlyöjään pariin». ⁶¹ Kaikenlaiset teräseet olivat tehokkaita taistelusta pahantah-toista henkimaailmaa vastaan. Teräseillä kuviteltiin olevan enemmän voimaa, koska ne olivat Suomessa hengen aseita vanhempia. Teräksessä sinänsä ajateltiin asuvan perimmäisen maagisen voiman. Vanhat miehet saattoivat pitää teräksenpalaa taskussaan kulkiessaan pimeällä hautausmaahan tai ruumisriihen ohi. ⁶²

Pälsin mukaan puukko on erityisesti ulkomailla yhdistetty »suomalaiseen noituuteen». Se on yksi suomalaisten »salaisista aseista», joka on aiheuttanut puukkokam-moa ulkomaalaisissa. Suomalaiset itsekin luottivat puukkoon lähes kohtalon omaisesti vielä sota-aikana, jolloin puukkoharrastus ja puukkoteollisuus kukoisti. Puukko korotettiin suorastaan kansalliseksi symboliksi. Aseena puukko oli nopea, varma, tehokas ja helposti kätkevä. Pälsi vertaa puukkoa ja tikaria toisiinsa, mutta haluaa tehdä niiden välillä sen eron, että tikari on pelkästään tappoiseksi tarkoitettu. ⁶³ Puukkoon sisältyvään »voimaan ja henkisyuteen» viitataan myös Härmän helahoidon kohdalla. Käsintehtyä puukkoa verrataan tehdasvalmisteisiin tuotteisiin: »Niistä puutuu se alkuperäinen voima ja omanarvontunto, joka härmäläiselle helahoirolle hengen antaa.» ⁶⁴

Yleisesti puukkoihin ja tuppiin tehdyt muutokset Pälsi näkee muista aseista omak-sutuiksi tarpeettomiksi lisukkeiksi (esim. varren ponsi). Muutosten lähtökohtana hän pitää sota-ajan puukkoromantiikkaa. »Sillä jos romanttishohtoinen ja suorastaan maagillinen maineensa on ollut puukolle hyväksikin, se saattaa kääntyä myös vahingoksi.» ⁶⁵ Toisaalta Pälsin mukaan runsaasta epätydyttävästä puukkotuotannon laadusta erottuvat entistä selvemmin »kunnollisesti valmistetut oikeat laatutuotteet.»

Härmän puukko ja puukkojunkkarit

Ylikankaan mukaan puukko levisi 1700-luvun lopulta 1800-luvun alkuun Suomen länsirannikon ruotsinkielisiltä alueilta kohti itää. Nopeimmin puukko yleistyi väkival-taisimmilla alueilla. ⁶⁶ Puukkojunkkariaika Etelä-Pohjanmaalla sijoittuu vuosiin 1790–

⁶¹ Pälsi, 1955, 102.

⁶² Ibid., 105.

⁶³ Ibid., 61–73.

⁶⁴ »Vaasan Jaakkoo» 1924.

⁶⁵ Pälsi, 1955, 97–101.

⁶⁶ Ylikangas, 1976, 109–113.

1885. Heikki Ylikangas kuvaa väkivallankauden syntyvaiheita: »Nuoriso sakkiutui, ryhtyi harrastamaan vapaa-aikoinaan vaeltelua talosta taloon ja kylästä kylään, tunkeutui kutsumatta juhliin, pelasi uhkapeliä, juopotteli ja teki ilkivaltaa. Askel askeleelta häiriökäyttäytyminen pahentui.»⁶⁷ Henkirikollisuus kohosi 1790-luvulta 1830-luvulle saakka ja jatkui sitten tasaisesti 1880-luvulle asti.⁶⁸ Ensimmäisiä *puukkotappeli*joita kammoksuttiin ja nimitys *puukkojunkkarit* oli alun perin haukkumanimi, jolla tarkoitettiin ryösteleviä rikollisia. Teräaseen avulla kykeni fyysisesti heikompiinkin osapuoli tasoittamaan voimasuhteita taistelussa.⁶⁹ Ensimmäiset puukkojunkkarit piilottivat aseensa taskuihinsa ja heittivät sen pois puukottamisen jälkeen, ettei tekijää olisi tunnistettu. »Puukon yleistymisen merkitsi itse asiassa aikaisempaa karkeamman ja menetelmiltään kavalamman väkivallan esiinmarssia.»⁷⁰

Väkivalta-aallon syntymisen keskeisimmät syyt ovat Ylikankaan (1976) mukaan äärimmäisen kiristynyt kilpailutilanne alueen asukkaiden kesken. Taloudellinen ekspansio pysähtyi, koska ei ollut enää mahdollista laajentaa peltoviljelyksiä. Toisaalta menestymismahdollisuudet eivät jakaantuneet tasaisesti, koska väestönkasvu oli nopeaa. Virkamiesten ja säätyläisten väheksyvällä suhtautumisella talonpoikiin oli myös vaikutusta väkivallan ilmenemiseen. Aggressiivisella käyttäytymisellä pyrittiin luomaan korvikestatus ja kohottamaan omaa sosiaalista asemaa.⁷¹ Ylikangas on tarjonnut useita selityksiä siihen, miksi väkivaltaisesti käyttäytyvät henkilöt valitsivat aseeseen juuri puukon. Puukon suosio oli seurausta edeltäpäin suunniteltujen henkirikosten määrän lisääntymisestä ja puukko oli tehokas kostoase. Puukon yleistymistä suosi ns. kylänkierron lisääntyminen (häiriköivät joukkiot kiersivät talosta taloon tappeluja provosoimassa). Kylänkiertoon liittyneet tappelut siirtyivät ulkotiloista ahtaisiin sisätiloihin. Pieni ase oli silloin käyttökelpoinen ja tehokas. Puukon yleistymiseen painavimmin vaikuttanut tekijä väkivallan kautena oli Ylikankaan mukaan sen tehokkuus joukkopelon synnyttämisessä. Puukkomiehet loivat maineensa sekä puukotuksilla että sanallisilla uhkauksilla.⁷²

Samuli Paulaharju kirjoittaa vuonna 1931:

*Mutta terävällä teräksellä härmäläinen saattoi ratkoa ihmisenahkaa ja viiltää vaikka henkselit miehen selkään, saattoi sillä katkoa kaulasuanet, sivaltaa sualet maalle ja aukaista sydänkarsinan. Julmistunut härmäläinen teräaseineen oli pelottava luontokappale.*⁷³

Vyötäisille ripustettuna puukko toimikin varmasti tehokkaana »pelottelun ja mah-tailun» välineenä. Sakari Pälsi kirjoittaa: »Näkönsä puolesta Härmän tuppi on terävämpi, hyökkäävämpi, ärsyttävämpi kuin itse puukko onkaan. Se on oikea tappelupu-karin tunnus, ja jo vyöllä heiluessaan se on omiaan peloittamaan vastustajaa ja vahvistamaan kantajansa taistelumieltä.»⁷⁴ Härmän puukkoon viitataan myös häjyistä kertovissa kansanlauluissa. Puukkojunkkareista tehdyt näytelmät ja elokuvat ovat myös osaltaan pitäneet yllä härmäläisen puukon mainetta.

⁶⁷ Ibid., 309.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Ibid., 115–117.

⁷⁰ Ibid., 1991–120.

⁷¹ Ibid., 310–314.

⁷² Ibid., 121–123.

⁷³ Paulaharju 1931.

⁷⁴ Pälsi, 1955, 49.

Puukko kansakunnan ja kotiseudun symbolina

Bjarne Rogan on perehtynyt 1990-luvulla norjalaiseen tuppiveitseen (*tollekniv*) liitettyyn kansalliseen symboliikkaan. Norjalaisen puukon norjalaiskansallisessa symboliikassa on paljon vastaavuutta verrattuna esimerkiksi pohjalaisen puukon härmäläis- ja suomalaiskansalliseen symboliikkaan. Norjalaisen tuppiveitsen arvonnousu liittyy erityisesti kansallisromantiikan kukoistuskauteen 1840-luvulla, jolloin ihannoitiin »vapaita» talonpoikia ja talonpoikaiskulttuuria. Norja ei ollut tuolloin itsenäinen maa vaan Ruotsin vallan alainen. Norjalainen kulttuurieliitti ja opiskelijat korottivat koristeellisen tuppiveitsen kansalliseksi symboliksi, joka ilmensi skandinaavista saga-ajan voimaa. Puukko symbolisoi norjalaista henkeä, tahdon voimaa, vapautta ja riippumattomuutta. Kansallista identiteettiä pyrittiin vahvistamaan, koska itsenäisyys puuttui.⁷⁵

Norjalaisen tuppiveitsen juuret ovat maaseudun talonpoikais- ja käsityöläiskulttuurissa, kuten suomalaisenkin käsintehtyn puukon. Puukko oli norjalaisen talonpojan yleistyökalu, mutta myös perinteinen ase. Puukon uskottiin sisältävän myyttistä voimaa ja sitä käytettiin aseena ensisijaisesti kunnian puolustamisessa. Puukon arvon mukaisesti sen koristeluun käytettiin runsaasti aikaa ja arvokkaita materiaaleja. Koristeellisuus sopi yhteen juhla-asun kanssa, jonka osana puukkoa myös käytettiin. Kansallisromanttisen ideologian mukaisesti kansallisen hengen ajateltiin ilmenevän siinä, mitä ihmiset luovat. Tämä koski sekä henkisiä että materiaalisia tuotoksia. Norjalainen puukko oli talonpojalle itsetietoisuuden ja vapauden symboli.⁷⁶ Vastavalla tavalla pohjalainen puukko on toiminut eteläpohjalaisen talonpojan omanarvontunnon kohottajana ja identiteetin vahvistajana.

Puukkoromantiikka heräsi uudelleen henkiin Norjassa 1970-luvulla. Teollistuneen yhteiskunnan arvojen vastapainoksi kaivattiin entisessä agraariyhteiskunnassa vallinneita elementtejä, originaliteettia, luovuutta ja vapautta. Erityisesti norjalainen *tollekniv* edusti näitä arvoja. Modernille ihmiselle puukko ja puukon valmistus käsityönä merkitsee ehkä ensisijaisesti mahdollisuutta kokea »luomisen iloa», koska juuri puukon avulla entisajan käsityöläiset työstivät luomuksiaan.⁷⁷

Nykyisessä perinteisestä norjalaispuukosta käydyssä keskustelussa puukkoon on liitetty lähinnä kolmenlaisia merkityksiä. Ensinnäkin puukko on toiminut aseena, jota oli lupa käyttää kunnian puolustamiseen. Toiseksi puukkoa käytettiin yleistyökaluna ja se oli ammattitaitoisen käsityöläisen valmistama. Kolmanneksi norjalaiseen puukkoon voidaan yhdistää taiteellinen elementti, koska se edusti erinomaista metallin, puun, nahan, jalometallien ja luunkäsittelytaitoa. Se oli ensisijainen työväline myös käsityömaisessä puunleikkaamisessa. Norjalaispuukon symbolinen merkitys on muuttanut luonnettaan ajan myötä, mutta on silti säilynyt ihmisten tietoisuudessa.⁷⁸ Samaan tapaan esimerkiksi Härmän puukkoon on liitetty erilaisia symbolisia merkityksiä historiansa aikana. Härmäläiset häjyt eivät niinkään käyttäneet puukkoa kunniansa puolustamiseen vaan maineensa ylläpitämiseen. Härmän puukon runsas heiloitus ja kuviointi viittaa paitsi puukon kunnioittamiseen, myös sen tekijän ammattitaitoon. Nykyään Härmän puukko edustaa ehkä ensisijaisesti yksilöllistä käsityön taidonnäytettä, vaikka siihen liittyvistä perinteisistä merkityksistä ollaan edelleen tietoisia erityisesti puukon kotipaikkakunnalla. Yleistyökaluna suomalaista puuk-

⁷⁵ Rogan 1993, 36–38.

⁷⁶ *Ibid.*, 39–41.

⁷⁷ *Ibid.*, 42–44.

⁷⁸ *Ibid.*, 44–45.

koa enää harvoin käytetään, mutta valitettavasti puukko on säilyttänyt funktionsa tehokkaana aseena.

Alun perin eteläpohjalainen *Vaasan Jaakkoo* kirjoitti useita pakinoita, joissa hän kuvasi pohjalaisuutta, pohjalaista luonteenlaatua ja kansankulttuuria. Vaasan Jaakoon artikkeliin härmäläisestä helahoidosta vuonna 1924 sisältyy paitsi tiettyä ironiaa, myös härmäläistä uhoa ja kotiseutuylpeyttä:

Että taira tiätääkkää minkälaane isäntämiähen kuvespuukkoo on. S'oon aivan toisellaane ku nua kauhavalaaaset tuppihoirot, jotka ny käyvät etelä-pohjalaa-sen puukoon nimellä. Nua kauhavalaaaset on uurenaikaasia salonkipuukkoja, siloosia ja tehtahankoreeta. Ei niis oo hajuakaa vanhanaikaasesta eteläpohjalaasesta isäntämiähen puukoosta. Niistä puuttuu se alkuperääne voima ja omanarvon tunto, joka härmäläeselle helahoirolle hengen antaa.

Käsintehtyyn härmäläispuukkoon suhtauduttiin kunnioittavasti kotipaikkakunnalla. Se miellettiin persoonallisena ja härmäläistä omanarvon tuntoa vahvistavana tuotteena.⁷⁹ Samuli Paulaharju käyttää artikkelissaan »Ruutiaanan ja helapää» Härmän puukosta ilmaisua »paras Härmän valtakunnan sota-aseista».⁸⁰ Puukon voidaan ajatella yleisemminkin olleen suomalaiselle jonkinlainen kansallista voimantuntoa symboloiva esine erityisesti 1930-luvulla juuri ennen sotia. 1960- ja 1970-luvun lehtihaastattelussa painotetaan sen sijaan käsityöperinteen jatkamisen merkitystä, puukkoa härmäläisenä tuotteena sekä häyjien ja Härmän puukon yhteistä historiaa. Puukon ulkoinen näyttävyys sai käyttöfunktioita suuremman merkityksen. Härmän puukon historiallinen arvo korostui. Seuraava tarina Anssin Jukasta, tunnetusta häjystä, löytyy Suomen kuvalehdestä vuodelta 1972:

Kun Anssin Jukka tilasi sepältä korttelinpituisen puukonterän, sattui sepällä olemaan teräksenkappale, joka oli runsaasti sen mittainen. Joten seppä kysyi: – Eikös lisätä tuuma? – Anna mennä, sanoi Anssin Jukka. Näin syntyi 7-tuumainen, johon seppä kaiversi: Jos ei tällä kuole, anna elää!⁸¹

Puukkomestari – arvostettu käsityöläinen

Härmän puukko ja sen tekemisen taito on säilynyt arviolta noin 150 vuotta. Härmän puukko ja puukontekijät ovat omalta osaltaan nostaneet ylihärmäläisen ja eteläpohjalaisen käsityökulttuurin arvoa. Onni ja Jorma Rannanjärvestä on tehty useita lehtiym. haastatteluja. Professori *Erkki Ala-Könni* on tallentanut nauhalle puukon tekemisen vaiheita Onni Rannanjärven kertomana. Kansanperinteen tutkijat *Sakari Pälsi* ja *Samuli Paulaharju* ovat osoittaneet kiinnostusta Härmän puukkoa ja puukontekijöitä kohtaan. Jorma Rannanjärven puukontekoa on kuvattu mm. kotimaan katsaukseen. Seminaarityön Härmän puukosta on tehnyt *Ritva Saari* vuonna 1983 valtion askartelunohjaajaopistoon. Härmän puukko on hankittu lukuisiin yksityisiin kokoelmiin, julkisista kokoelmista ainakin Kauhavan puukkomuseoon ja Suomen Kansallismuseon puukkokokoelmaan.

Sakari Pälsi on esittänyt oman arvionsa Härmän puukosta, nimittäen sitä jopa »maailman kauneimmaksi puukoksi». Pälsi myös valitsi sen Puukko-kirjansa kansiku-

⁷⁹ »Vaasan Jaakkoo» 1924.

⁸⁰ Paulaharju 1931.

⁸¹ Fried 1972.

vaksi. Eräissä lehtihaastattelussa sekä professori Erkki Ala-Könnin äänittämässä talenteessa Onni Rannanjärvi kertoo seuraavan tarinan: »Ensimmäisen puukkosepän Erkki Rannanjärven luona kävi pari vierasta seuraamassa puukon tekoa. Toinen vierasta sanoi lähtiessään olevansa Kauhavalta ja ryhtyvänsä valmistamaan puukkoja, mutta toisenlaisia.»⁸² Tarinan todenperäisyydestä ei ole tietoa. Olennaista ei ole, onko Härmän puukko alun perin saanut vaikutteita kauhavalaisesta puukosta vai päinvastoin. Tärkeää on se, että Rannanjärven suvun puukkomestarit ovat säilyttäneet perinteisen käsityötaidon tähän päivään saakka.

Härmän puukon tekemisen taito on siirtynyt isältä pojalle neljän sukupolven ajan. Edelliseltä sukupolvelta saatujen oppien ohella työn laadun ylläpitäminen vaati Onni Rannanjärven mukaan harjoitusta ja taiteellista silmää. Toimittaja Hilikka Haapoja nimittää Härmän puukkoa tekemässään lehtihaastattelussa taide-esineeksi. Puukon arvostuksesta kertoo Haapojan teksti:

*Kuinka tunnettu ja kysytty Härmän puukko on, sen osoitti eri puolilta maailmaa tullut kirjepino, joka oli Onni Rannanjärven pöydällä. Kaikki ne oli osoitettu puukkomestarille, eräissä luvattiin paljonkin aidosta Rannanjärven tekemästä puukosta. Onni oli kuitenkin asettanut teoksensa materiaalin yläpuolelle. Onni teki puukon jos ehti, hinta oli kuitenkin kaikille sama. Rannanjärven helahoidon arvo ei ollut rahalla mitattavissa, ja kuinka se olisi ollutkaan, sukupolvien työ ja kiintymys helahoitoon.*⁸³

Tasavallan presidentti myönsi puukkomestari Onni Rannanjärvelle Valkoisen Ruusun Ritarikunnan I luokan mitalin vuonna 1967. Jorma Rannanjärvelle on puukonteosta myönnetty muutamia julkisia huomionosoituksia. Kotiteollisuuden keskusliitto myönsi hänelle Hopeisen taitomerkin vuonna 1977, Ylihärmän kunnan kulttuuripalkinnon Jorma Rannanjärvi sai vuonna 1986. Lisäksi Suomen puukkoseura luovutti hänelle kunniakirjan vuonna 1999. Ylihärmän kunta on nimennyt tien, jonka varrella puukkoseppä asuu, »Puukkomestarinpoluksi.»⁸⁴

Puukkomestarit perinteen jatkajina

*Perinne velvoittaa. Isä oli sitä mieltä, että tärkeintä on työn laatu, koska jokainen Härmän puukko on tekijänsä kädestä lähtenyt yksilö.*⁸⁵

Erkki Rannanjärvi (1838–1925) oli kirkonkirjojen mukaan käsityöläinen. Juha eli Johannes Rannanjärvi (1873–1931) teki työuransa aikana muutakin kuin toimi puukkomestarina. Hän mm. palveli (1800-luvun lopulla) Vaasan tarkka-ampujapataljoonassa n. kolme vuotta. Jorma Rannanjärven mukaan Johannes teki myös kirvesmiehen työtä puukonteon ohella.⁸⁶ Onni Rannanjärvi kertoo Johanneksen olleen »ankaran oppi-isän», joka vaati vaikeidenkin työvaiheiden oppimista heti.⁸⁷ Onni sai kuitenkin vapaasti seurata isänsä puukontekoa. Johannekselta jäi lyhyen sairastamisen ja sitä

⁸² Ala-Könni, äänitalenne Onni Rannanjärven puukon tekemisestä 20.5.1968.

⁸³ Haapoja 1975.

⁸⁴ Rannanjärvi-Laukkanen, haastattelu Jorma Rannanjärvestä 24.11.2000.

⁸⁵ Haapoja 1975.

⁸⁶ Rannanjärvi-Laukkanen, haastattelu Jorma Rannanjärvestä 24.11.2000.

⁸⁷ Perämäki 1985.

seuranneen kuoleman jälkeen keskeneräisiä tuppeja. Onni joutui opettelemaan puukonteon osittain »omin neuvoin», toisinaan lapualaiselta sepältä oppia hakien.⁸⁸

Onni Rannanjärvi (1909–1971) ei omien sanojensa mukaan ollut aluksi innostunut »istumatyöstä», koska harrasti aktiivisesti urheilua. Kun Onnin isä kuoli, ryhtyi hän kuitenkin valmistamaan Härmän puukkoja, osittain ympäristönsä painostuksesta. »Isän kuoleman jälkeen minua pyytämällä pyydettiin hänen työnsä jatkajaksi. Minä panin vastaan. Kun olin nuori, ei tällainen työ tahtonut huvittaa. Kuitenkin kävi lopuksi niin, että tälle tuolille istuin.»⁸⁹ Puukkojen teon ohella Onni työskenteli veljensä palveluksessa suutarin apulaisena.

Jorma Rannanjärvi (s. 1936) aloitti puukonteon harjoittamisen jo vähän yli kymmenvuotiaana isänsä oppilaana. Myös Jorma teki aluksi muuta työtä, mm. työskenteli metallitehtaissa. Hän kertoo isänsä kuoleman (vuonna 1971) ja kiinnostuksen käsi-työhön vaikuttaneen ratkaisevasti päätökseensä ryhtyä päätoimiseksi puukkomestariksi.⁹⁰ Jorma Rannanjärvi haluaa painottaa sitä, että »puukontekijä pyrkii aina antamaan parastaan työn tekemisessä.» Heikkolaatuista tuotetta hän »ei halua käsistään päästää.» Jorma Rannanjärvi ei miellä puukkoa »taide-esineeksi», vaikka sitä sellaiseksi on nimitettykin. Ennemminkin Härmän puukko on kansanperinnettä hänen mielestään. Perinteen säilyttäminen on Jormallekin ollut tärkeää. »Olen kuitenkin osittain kokenut ammatini myöskin velvollisuutena isääni ja mikseipä esi-isäniäkin kohtaan, sillä isältäni olen tämän taidon oppinut.»⁹¹

Härmän puukon muuttuminen lahjaesineeksi toi työtilaisuuksia puukkomestareille, kun puukon alkuperäinen tarkoitus käyttöesineenä hävisi. Yhteisön Härmän puukolle suoma arvostus on toisaalta kannustanut tekijää puukkomallin kehittämiseen ja toisaalta kulttuuriperinteen säilyttämiseen.⁹² Puukon »mainosarvo» on tekijän näkökulmasta perustunut hyvin tehtyyn työhön. Kahdeksan tunnin työpäivät eivät Jorma Rannanjärven mukaan puukonteossa riitä. Onni Rannanjärvi teki puukkoja vaatimattomassa työtilassa, jossa hän myös asui. Jorma Rannanjärvellä on jo »erillinen puukokoverstas» asuintalon yhteydessä. Työn tekemisessä ei ole kuitenkaan sellaista gloriata, mikä heijastuu joistakin lehtihaastatteluista. Esimerkiksi eräissä 1960-luvulla kirjoitetuissa artikkeleissa maalataan romanttinen kuva punaisesta mökistä, jossa yksinäinen puukkomestari valmistaa kauniita helahoitoja. Jorma Rannanjärvi muistaa lapsuudestaan sen, että työtä oli tehtävä ahkerasti. Käsityön tekemiseen liittyneitä varjopuolia ei ole juurikaan tuotu esille, kuten pitkät työpäivät ja toimeentulon epävarmuus käsityöläisenä. Käsityötä sinänsä arvostetaan, mutta käsityön harjoittaminen ammattina on nykyisin taloudellisesta näkökulmasta ongelmallista.⁹³

Jorma Rannanjärvi on 50-vuotishaastattelussaan maininnut »ettei tahdo ammatistaan luotavan myyttiä.» Toisessa haastattelussa hän toteaa: »Minusta tämä on niin kuin kaikki muukin työ, ei yhtään kummempaa.»⁹⁴ Merkittävän perustan Härmän puukon arvostukselle ovat luoneet nimenomaan puukkomestarit itse perinteen säilyttämällä sekä pitkäjänteistä ja huolellista työtä tekemällä. Tekijöiden luovuuden ja kekseliäisyyden ansiosta Härmän puukko on säilyttänyt paikkansa suomalaisten perinne-esineiden joukossa.

⁸⁸ Ala-Könni, äänitallenne Onni Rannanjärven puukon tekemisestä 20.5.1968.

⁸⁹ »teema» 1961.

⁹⁰ Perämäki 1985.

⁹¹ Koivusalo 1986.

⁹² Rannanjärvi-Laukkanen, haastattelu Jorma Rannanjärvestä 24.11.2000.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Koivusalo 1986.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

- Ala-Könni, Erkki: Puukkomestari Onni Rannanjärvi kertoo tupen teosta. Äänitallenne 20.5.1968. Kansanperinteen laitos, Tampere.
- Rannanjärvi-Laukkanen, Tuula: Haastattelu Jorma Rannanjärvestä 24.11.2000.
- A.T., 1960. Härmäläinen helahoito – maailman kaunein puukko. Vaasa 32/1960.
- Fried, Kerstin, 1972. Hei helapääpuukko ja puntari, niillä pärjäilen minä varmasti. Suomen kuvalehti 1/1972.
- Haapoja, Hilka, 1975. Härmän puukkoo. Ilkka 17/1975.
- Hyvönen – Sandelin – Tuomola – Virta – Aittoniemi, 1950. Tekniikan ihmeitä. Pellervo 51, 21/1950.
- Hyytinen, Timo, 1988. Suuri puukkokirja. Finnish knives and bayonets. Jyväskylä.
- Jackson, Albert & Day, David, 1982. Työkalukirja. Keuruu.
- Kangas, Jussi, 1967. Härmän helahoito. Maaseudun tulevaisuus, viikkoliite 17/1967.
- Kempainen, Jukka & Kempainen, Mikko, 1976. Puukot. Keuruu.
- Koivusalo, Pauli-Veikko, 1986. Elämänarvot kohdalleen – Työ myös velvollisuus. Puukkoseppä Jorma Rannanjärvi 50-v. Härmät-lehti, 9.10.1986.
- Kulonen, Ulla-Maija (toim.), 1995. Suomen sanojen alkuperä, etymologinen sanakirja 2, 444. Helsinki.
- Palm, Eeva, 1976. Puukkojen teko perinteenä: Anssin-Jukan mitta on kortteli ja tuuma. Helsingin Sanomat 19.7.1976.
- Paulaharju, Samuli, 1931. Ruutiaanen ja helapää. Kansan kuvalehti 22/1931.
– 1947. Härmän aukeilta. Porvoo.
- Perämäki, Simo, 1985. Verenperintönä puukontekotaito. Pohjalainen, 7.6.1985.
– 1986. Jorma Rannanjärvi 50-vuotias. Puukonteon ammattilainen. Pohjalainen, 15.10.1986.
- Pälsi, Sakari, 1955. Puukko. Helsinki.
- Raevuori, Antti, 1978. Puukkomestari Rannanjärvi. Yhteisvastuu 1/1978.
- Rogan, Bjarne, 1993. Tolle-knife as national Symbol. Teoksessa Ethnologia Fennica, Finnish studies in ethnology, 21/1993, 36–45.
- Saarikoski ym., 1980. Yrittävä Etelä-Pohjanmaa, 2/2. Etelä-Pohjanmaan yrittäjät ry. Seinäjoki.
- Takala, Paula, 1975. Maailman kaunein helahoito lähtee Ylihärmästä. Vaasa, 28.4.1975.
- »teema» 1961. Härmäläinen helahoito. Ilkka 207/1961.
- »Vaasan Jaakkoo» 1924. Härmäläine isäntämiähen kuvespuukkoo. Suomen kuvalehti 51–52/1924.
- »velu» 1976. Ainutlaatuinen maailmassa: Jalo Liinamaalla käsintehtyjen härmäläispuukkojen kokoelma. Ilkka 332/1976.
- Vilkuna, Kustaa, 1964. Der finnische puukko und das junki-Messer. Suomen Museo 1964, 59–90.
- Vuorela, Toivo, 1975. Suomalainen kansankulttuuri. Porvoo.
- Ylikangas, Heikki, 1976. Puukkojunkareitten esiinmarssi. Väkivaltarikollisuus Etelä-Pohjanmaalla 1790–1825. Keuruu.

SUMMARY

The *puukko* knife of Härmä

The sheath-knife, or *puukko*, is an element of Finnish material culture and heritage. For the Finns it has been both an important general-purpose tool and a personal weapon. At present, the old ornamental *puukko* types are primarily gift items and collectibles. The knives are mostly made on an industrial basis, but a few knife-maker families have preserved the traditional crafts skills up to the present day.

The Härmä *puukko* knife is a South Ostrobothnian type with a history extending from the mid-19th century to the 2000s. The master knife-makers of the Rannanjärvi family have made the Härmä knives by hand for four generations. The basic design has a sheath of two parts, housing a larger knife (*isopuukko*) and a smaller one (*pikkupuukko*). The Härmä knife was made in four sizes, known as *Pikkupuukko* (small knife), *Naistenpuukko* (women's knife), *Normaalipuukko* (normal knife) and *Anssin Jukka* (named after a legendary folk hero). The ferruled Härmä knife was a harmonious design, in which the leather sheath and the wooden handle were richly decorated with ferrules. The brass ferrules bore a great number of engravings and ornamental patterns were set in the sheath. The sheath and the handles were also painted in black and red.

The ornamental appearance of the Härmä knife bears witness to both a respect for the *puukko* knife and an appreciation of the craftsmanship of its makers. The making of the knife required a great deal of time, and special attention was paid to the quality of the workmanship. In the Rannanjärvi family, knife-making skills were passed on as a tradition from one generation to another. Each master knife-maker of the family developed the design to some extent, while retaining the main features of the traditional methods.

The Finnish sheath-knife and its use were traditionally associated with the customs of communities. It became almost a national symbol during the Second World War, when the knife industry flourished. The South Ostrobothnian *puukko* knife is an important element of local history. The Härmä knife was associated with the history of the *häjyt* (troublemakers) of Härmä, knife fights and the heyday of knife-bearing ruffians around the middle of the 19th century. The knife with a ferruled handle is mentioned, for instance, in many folksongs about the legendary *häjyt*. Erkki Rannanjärvi, the maker of the first Härmä *puukko* knife, was the cousin of Antti Rannanjärvi, a well known criminal and troublemaker of the period.

During its history, the Härmä knife has evolved from a utility knife to a gift item and collectible. Its reputation has partly been maintained by the symbolic values attached to it. The Härmä knife was regarded as the weapon of the *häjyt*, but also as a symbol of the home region and the spirit of Härmä. The knife tradition of some 150 years and the craftsmanship of the master knife-makers have contributed to the appreciation of the Härmä knife. At present, a knife made by hand is still a rarity, despite efforts to revive traditional crafts techniques.